

De school als oefenplek voor de samenleving

Door het nastreven van welvaart vragen we aan onze kinderen om een studie of een beroep te kiezen waarmee ze vooral een bijdrage leveren aan economische groei in plaats van dat we ze opleiden tot kritisch denkende burgers. Afgelopen decennia is er bezuinigd op juist dat deel van het onderwijs dat zo belangrijk is voor het in stand houden van een gezonde samenleving. Maar er lijkt langzaam iets te veranderen. Daar waar Rutger Bregman het geprivilegieerde individu oproept om idealisme, talent en ondernemerschap te combineren ten behoeve van een betere wereld, is de overheid een offensief gestart om vanuit het onderwijs een beweging vlot te trekken die de basis vormt voor het ontwikkelen van morele ambitie van onderop.

Zes jaar geleden maakte ik een carrière switch. De transitie van de jeugdzorg was voor mij een aanleiding om het beroep van pedagoog in te ruilen voor dat van docent. Ik behaalde mijn tweedegraads lesbevoegdheid omgangskunde en vond al snel een baan bij de opleiding pedagogisch werk van het Summa College, een mbo-instelling in Eindhoven. Naast inhoudelijke vakken die belangrijk zijn voor het werk in de kinderopvang geef ik burgerschap. In vergelijking met ons omringende landen blijven Nederlandse jongeren achter, als het gaat om burgerschapsvaardigheden zo blijkt uit diverse onderzoeken van de onderwijsinspectie (o.a. Staat van het onderwijs 2022). Sinds 2006 is in de wet de opdracht voor scholen vastgelegd om jongeren te leren vanuit eigen idealen, waarden en normen te functioneren en bij te dragen aan een vrije en open samenleving, gebaseerd op democratische uitgangspunten. Dit geldt voor alle scholen ongeacht hun grondslag en populatie.

Informatiebronnen

Als witte, oudere, boekenlezende vrouw met een abonnement op een papieren krant die regelmatig naar de NPO kijkt en luistert, ben ik niet per se het rolmodel voor de doelgroep die ik voor me heb. En dat realiseer ik me terdege. Wil ik dat ze iets van me aannemen dan moet ik bereid zijn om te investeren in de relatie. Ook buiten de lessen om, ben ik voor vragen beschikbaar via de mail of de app. Over het algemeen weet ik wat er speelt in hun leven. Of het gaat om een ziek familielid, liefdesverdriet of een problematische thuissituatie, ik probeer een vertrouwensband met ze op te bouwen. Dat kost tijd en moeite maar is wat mij betreft voorwaardelijk om les te geven. Af en toe geef ik ze een inkijkje in mijn eigen leven of dat van mijn kinderen, met al zijn ups en downs.

Behalve dat ze met mij een relatie aangaan streef ik naar een groepsgevoel waarbij er sprake mag zijn van verschil in mening maar waar ze leren actief te luisteren om zich te verdiepen in elkaars standpunten. Na verloop van tijd vormen studenten zich een beeld van de wereld om hen heen die niet alleen gebaseerd is op de eigen informatiebronnen. Ik maak gebruik van de verschillen in de klas. En die zijn legio, zelfs in een groep van overwegend meisjes in de leeftijd van 16 tot 20 jaar. Of je in een dorp in de Kempen of in een stad bent opgegroeid, de wijk waar je wieg stond, het beroep en het inkomen van je ouders en niet te vergeten de opvoedstijl waarmee je bent gevormd, maken je tot wie je bent. Waar de een het nieuws volgt via NOS Insta kijkt de ander naar Al Jazeera. Wel of niet religieus, zit je op voetbal of op hockey, kledingstijl of muzieksmaak, alles kleurt onze blik. Nadat het eigen perspectief onder de loep is genomen, verkennen ze dat van hun medestudenten en van daaruit dat van de kinderen, de ouders, de collega's op hun stage en ze ontdekken de buurt waarin het kinderdagverblijf is gesitueerd. Op deze manier breiden ze stukje bij beetje de eigen leefwereld uit. Ze worden zich bewust van het feit dat het niet erg is om een aanname te doen zolang er maar de bereidwilligheid is om die te onderzoeken en zo mogelijk bij te stellen. Als het gaat om het aanleren van democratische vaardigheden vind ik respect voor de pluriformiteit van de samenleving en begrip tonen belangrijker om aan mijn studenten mee te geven dan dat ze het verschil tussen de Eerste en Tweede Kamer kennen.

Burgerschap als vangnet voor de student en de docent als evenwichtskunstenaar

Binnen het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs worden de eisen voor burgerschapsonderwijs steeds verder aangescherpt. Het doel hierbij is het overdragen van kennis over de basis van de democratische rechtsstaat en het ontwikkelen van sociaal-maatschappelijke vaardigheden. Met de toenemende zorgen vanuit de overheid over polarisatie en radicalisering ligt er voor het mbo nu een concreet advies om burgerschap als een van de drie basisvaardigheden naast taal en rekenen, verplicht te stellen. Hoe terecht zijn die zorgen?

Als ik in de pauze door de school loop ben ik me bewust van de veelheid aan (sub)culturen. Bij navraag in mijn eigen klas hoor ik de verhalen over gezinnen met twee werkende ouders die moeite hebben om rond te komen. Ik merk en zie de verschillen tussen jongeren uit Eindhoven en die uit de regio komen. Terwijl de dorpen vaak nog een bloeiend verenigingsleven hebben is de individualisering in de stad al veel verder doorgeschoten. Mbo'ers worden vaak weggezet als laagopgeleid in plaats van praktisch opgeleid. Zorgen over het mentale welzijn, kansen-ongelijkheid of een vermeend gebrek aan interesse in de wereld om hen heen, de (burgerschaps)docent heeft als taak al deze problemen zichtbaar en bespreekbaar te maken, de vraag is hoe reëel dit is.

Perverse prikkel

Het voorstel is om in het schooljaar 2026-2027 binnen het mbo een resultaatverplichting in te voeren waarbij het vak van burgerschap als examenonderdeel getoetst wordt. Feitelijk zou je kunnen zeggen dat daarin een perverse prikkel verscholen ligt omdat burgerschap bij uitstek gaat om het ontwikkelen van competenties vanuit een intrinsieke motivatie en niet omdat het een voorwaarde is om je diploma te behalen. En hoe eerlijk is het om juist deze groep langs de meetlat van de burgermanplicht te leggen?

De grootste criticaster mokt dat het onderscheid dat hierin wordt gemaakt tussen mbo en hbo stigmatiserend is voor het beroepsonderwijs en de mbo-student hiermee wordt betutteld. Het tegendeel is echter het geval want met de versterking van het burgerschapsonderwijs, neemt de mbo'er juist een voorsprong op de studenten in het hbo en wo. Mbo'ers worden in de toekomst opgevoed met nieuwe kwalificatie-eisen waarmee ze leren hun stem te laten horen en hun verantwoordelijkheid te nemen om zich daarmee een stevigere positie in de maatschappij te verwerven. Voorwaarde is wel dat er niet wordt getornd aan artikel 23 waarin staat dat de jeugdigen de vrijheid hebben om hun eigen levensbeschouwing te onderzoeken. Ze moeten de gelegenheid krijgen om te ontdekken hoe de eigen waarden zich verhouden tot democratische waarden of die van hun ouders.

Professionaliseringslag

Voor het zover is moeten er wel wat hobbels genomen worden. Een van die obstakels is het feit dat er geen opleiding is om burgerschapsdocent te worden. De situatie is zo dat iedereen die een paar uurtjes over heeft en affiniteit heeft met het vak, wordt geacht burgerschap te kunnen geven. Aan die zienswijze lijkt gelukkig een eind te komen. Demissionair minister Robert Dijkgraaf wil met een professionaliseringslag het niveau van burgerschap een flinke boost geven. Scholen krijgen subsidie om hun docenten de leergang burgerschap te laten volgen. Daarnaast is er de keuze uit workshops zodat wie daar behoefte aan heeft, zich kan trainen in het voeren van een dialoog onder druk. Want behalve over parate kennis moet je als docent beschikken over het talent om jongeren hun ideeën en persoonlijke ervaringen te laten delen. Dit roept de vraag op of deze taak alleen is weggelegd voor de individuele docent of dat het een opdracht is voor de school als geheel?

Pedagogisch leerklimaat

Goed (burgerschaps)onderwijs staat of valt bij een veilige leeromgeving. En die begint niet in het klaslokaal maar vanaf het moment dat de jongere het schoolplein betreedt. Als we oprecht van mening zijn dat we gesteld zijn op onze democratie dat moet de stem van iedereen binnen de school gehoord worden. De school als mini-samenleving kan een goede oefenplek zijn om op zoek te gaan naar je identiteit. Maar met het ophangen van een regenboogvlag ben je er nog niet. Zowel de directeur als de conciërge moet ervan doordrongen zijn dat zij deel uitmaken van een gezamenlijke opdracht. De opmaat naar een samenleving waarin we zorg dragen voor elkaar begint met nieuwsgierig zijn naar iemands beweegredenen en het gesprek daarover aangaan. Leermomenten doen zich continu voor, niet alleen tijdens de lessen. Het creëren van een pedagogisch klimaat kan voorkómen dat je continu gedrag moet corrigeren. De inrichting van de school, speelt daarin een belangrijke rol. Wanneer je artikel 1 van de grondwet zichtbaar maakt, bijvoorbeeld als tekst op de muur in de aula, dan kun je daarnaar verwijzen wanneer er scheldwoorden worden geroepen die al dan niet bewust of onbewust discriminerend zijn. In de publieke ruimte kan in beeld worden gebracht hoe je samen verantwoordelijk bent om de boel netjes achter te laten en daarmee het personeel helpt om alles schoon te houden. En mocht het een keer onverhoopt mis gaan, spreek elkaar daar dan op aan in alle kalmte op een manier die uitnodigt tot positief gedrag. Televisieschermen die het actuele nieuws laten zien dragen bij aan het informeren van jongeren buiten hun eigen algoritmes om. Afhankelijk van de situatie, kan daar in de klas een vervolg aan worden gegeven. Binnen de schoolsetting moet in woord, beeld en gedrag sprake zijn van een congruent geheel. Het jaarverslag kan verwarring zaaien wanneer je lippendienst bewijst aan het voeren van een inclusief beleid maar foto's van het college van bestuur, directeuren en het docententeam het tegendeel tonen. Practice what you preach!

Kritische denkvaardigheden

Misschien wel de grootste uitdaging waar je als docent voor komt te staan is om de klas in te richten als laboratorium. Ik heb ervaren dat begrenzen en uitnodigen de basis is voor het scheppen van een oefenlokaal waar je als jongere mag experimenteren, uit de bocht mag vliegen en vooral jezelf mag zijn. Continu maak ik de afweging welke opmerking ik door de vingers zie en waarop ik wel reageer. Voor mij als docent is daarbij de stageplek de ideale leidraad. Vanaf het ogenblik dat je een voet over de drempel van het klaslokaal zet gelden de regels van de beroepspraktijk. "Zou je dit ook zeggen - of doen - in het bijzijn van je collega, leidinggevende of ouders en kinderen?"

Je oordeel uitstellen en in de schoenen gaan staan van degene die anders denkt dan jij, is een rollenspel dat ik regelmatig terug laat komen tijdens de les. Mijn studenten worden opgeleid om te werken in de kinderopvang. De gezinsnorm en het taalgebruik dat gangbaar is binnen jouw vriendenclub kan schuren met de omgeving van de werkplek. Sommigen zijn zich aan het begin van hun loopbaan er totaal niet van bewust hoe kwetsend een liedje als 'Hanky Panky Shanghai' is. In alle onschuld vertelde een studente dat ze dit tijdens een kringgesprek zong voor een kleuter die jarig was. Zwarte piet is een figuur uit hun kindertijd en het rumoer daarover nemen ze in het beste geval ter kennisgeving aan. Een enkeling snapt niet waar al het gedoe vandaan komt. Het invoelen in de ander is niet iets wat van vandaag op morgen ontstaat. Lessen in empathie worden geoefend door je dagelijks in te leven in de ander. Om te beginnen met degene die naast je zit in de klas en in wie je jezelf min of meer herkent.

Jouw stem wordt gehoord

Momenteel heb ik een BBL-klas onder mijn hoede. BBL staat voor beroepsbegeleidende leerweg waarbij één lesdag wordt gekoppeld aan werken en leren in de praktijk. Het is een onderwijsvorm

waarvan voornamelijk zij-instromers gebruik maken. Veelal zijn deze studenten al wat ouder en slaan ze met de nodige levenservaring een nieuw pad in. De meesten hebben een baan en combineren de studie met een gezin. Dat vraagt commitment van beide kanten, van zowel student als docent. Het gros heeft al jaren niet meer in de schoolbanken gezeten. De een heeft moeite met plannen en de ander is onhandig met de laptop. Het proces dat ik begeleid is iets waar ik, als een vlieg op de muur, met verwondering naar kijk. In het begin zie je wie er goed met wie kan werken en waar er irritatie over en weer ontstaat. Door verschillende werkvormen in te zetten waarbij ze moeten rouleren ontstaan er inzichten en verbindingen. Vaak zijn er niveauverschillen waardoor je moet differentiëren, werken in groepjes is dan handig. Misschien vond je je klasgenoot op het eerste gezicht niet zo aardig terwijl je toch prima met haar kan samenwerken. Ik zie hoe ze elkaar helpen. Waar de een goed is met taal is, blinkt de ander uit in rekenen. Ze adviseren elkaar bij het maken van een digitaal portfolio en wisselen tips uit. Ik hoor en lees hoe ze feedback geven en ontvangen en hoe dit leidt tot reflectie. Ook dit is burgerschap.

Aan het begin van de les bespreken we de dag. Hoeveel ruimte hebben jullie nodig om zelfstandig te werken? Wanneer pauzeren we? Laten jullie me weten als de aandacht op is? Wil jij in je eigen bewoordingen eens uitleggen wat ik zojuist heb verteld, dan hoor ik of ik het goed heb uitgelegd? Waar hebben jullie behoefte aan? Oftewel, wil je dat jouw studenten bij de eerstvolgende verkiezingen hun stem uitbrengen dan moet je er voor zorgen dat zij zich in jouw klas gezien en gehoord voelen.

Check-in en check-out

De les start ik op met een check-in. Aan de hand van een groene, gele of rode emoticon geven studenten aan hoe ze ervoor staan en hoe ze zich voelen. Ik vraag door op hun antwoorden om er achter te komen waar ik bij kan sturen. "Wat heb je nodig van mij of van je medestudenten? Heb je het overzicht over wat je moet doen? Zijn er hulptroepen die je in kunt schakelen?" Bij dit laatste voorbeeld bespreken we de thuissituatie. Wanneer vind jij de tijd om te studeren. Kan jouw partner wat taken van je overnemen zodat je de hele avond voor je hebt.

De check out is minstens zo belangrijk. Ook de onwelvoeglijke mening die me wordt medegedeeld is waardevol.

"Juffrouw, ik vond het super saai. Ik snap er helemaal niets van."

"Dank je wel dat je dit deelt. Kun je aangeven wat jouw aandeel daarin is en wat je medestudenten en ik anders hadden kunnen doen?"

Daarmee maak ik het onderwijs een gezamenlijk verantwoordelijkheid. Een metafoor voor de samenleving waarin je jouw stem laat horen wil je dat er iets verandert. Wanneer ik deze vergelijking maak, zo vlak voor verkiezingstijd, krijg ik vaak als tegenargument dat het in het echt heel anders gaat.

"Oh ja, vertel eens, hoe gaat het dan volgens jou?"

"Ze beloven van alles en als je dan gestemd hebt komt er van al die mooie plannen niets terecht."

"Zijn er meer die er zo over denken?"

Zo ontstaat er een voedingsbodem om in gesprek te gaan over hoe er in Nederland consensus wordt bereikt door te polderen en hoe dit systeem zijn voor- en nadelen kent. Door continu de parallel te trekken met de eigen leefwereld, de klas, het gezin of de werkvloer en hoe individuele belangen soms moeten wijken voor het collectief, begrijpen studenten hoe politiek werkt.

Burgerschap gaat om democratisch fit zijn

Om onze democratische vaardigheden in stand te houden moeten we ze blijven oefenen net zoals we in de gymzaal onze spieren trainen. Welke stappen zet jij om vanuit een meningsverschil met je leidinggevende te komen tot een compromis en accepteer je dat er verschil in mening mag zijn? Hoe kan nieuwsgierigheid naar een pedagogische visie bijdragen aan het vormen van jouw opinie? Mobiliseer jij jouw collega's wanneer je ergens heel erg enthousiast over bent? Geleidelijk aan lukt het mijn studenten om boven zichzelf uit te stijgen. Aan het eind van de opleiding presenteren ze zichzelf vol zelfvertrouwen en vertellen ze waar ze voor staan binnen hun werk in de kinderopvang. Ze hebben ontdekt wat ze kinderen in de toekomst mee willen geven. Of het nu gaat om liefde voor de natuur of over het bewustzijn dat er meer gezinsvormen bestaan dan de standaard van vader en moeder. Alle grote thema's komen voorbij zoals armoede, ongelijkheid en duurzaamheid. Nog voordat ze hun diploma krijgen doen ze suggesties tijdens een teamoverleg voor kwalitatief goede kinderopvang met het oog op het verbeteren van de leefomgeving van ouders en kinderen. Zo nam een student het voortouw om op haar locatie een doorlopende kledingruil te organiseren. Een ander vertelde me over hoe ze een moestuin had aangelegd om samen met de kleuters voedsel te verbouwen zodat ze leren waar het eten vandaan komt en hun zo de liefde voor al wat groeit bij te brengen.

Het lijken ogenschijnlijk kleine initiatieven. Ze halen niet de voorpagina van een landelijk dagblad en deze weldoeners worden niet uitgenodigd voor een talkshow. Maar dit is waar morele ambitie begint en waar wat mij betreft morele ambitie over moet gaan. Wat kan ik doen voor een ander en hoe draag ik binnen mijn mogelijkheden bij aan een mooiere en lievere wereld? Morele ambitie is niet voorbehouden aan de bankier of de advocaat op de Zuidas maar is een keuze die iedereen voor zichzelf mag maken. Het onderwijs kan daarbij een oefenplek zijn. Burgerschap kan bij uitstek geïntegreerd aangeboden worden mits het is afgestemd op de doelgroep en het werkveld. Het grote belang van het verplicht afleggen van een examen voor burgerschap schuilt niet zozeer in het feit dat de student moet bewijzen een goed burger te zijn, die beschikt over de juiste vaardigheden, maar dat de school ervoor zorgt dat er een veilig pedagogisch leerklimaat is waarin docenten goed worden toegerust om dit prachtige vak te mogen geven.